

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

НЕОЧЕКИВАНОСТ И ЂЕНЕ ПРАГМАТСКЕ ОЗНАКЕ У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ

Рад је посвећен осветљавању како околности под којима се нека дата реченична информација доживљава као неочекивана вест, тако и избору језичких средстава која у стандардном српском функционишу као њихове прагматске ознаке. Указује се, уз то, и на неке специфичне услове под којима информативне датости о којима је реч постају посебан теоријски проблем чије решавање тек предстоји.

Кључне речи и изрази: неочекиваност, прагматске партикуле, *већ, још, још увек, више (не ...)*, реченичка кондензација, ниво пресупозиције.

Одредба *прагматске (прагматске ознаке)* алудира овде на чињеницу да је посреди таква тема која спада у домен *прагматике*. Та истраживачка област управо сад, на прагу XXI века, побуђује посебну пажњу научних кругова широм света, чему је главни разлог, сматра се (в. Verschuere 1999, стр. 7), то што прагматична проучавања најдиректније повезују лингвистику с осталим савременим хуманистичким и социјалним дисциплинама. Под обухват прагматског приступа језику спада, наиме, значење, али, како је то још својевремено тачно формулисао М. Baker (в. Baker 1992, стр. 17), не онакво каквим га генерише језички систем, већ каквим га устројавају комуникативни партнери, преносећи га, у некој датој комуникативној ситуацији, једни другима и манипулишући њиме.

Истраживање спроведено у овом раду посвећено је једном прагматском проблему који досад није обрађиван у нашој домаћој стручној литератури, а то је избор и функционисање оних прагматских средстава помоћу којих представник стандардног српског језика упозорава своје саговорнике да је, противно њиховом очекивању, оно о чему их он својим исказом информисе — стварност.

Језичке датости које обављају прагматску обавештајну функцију о којој је овде реч називају се, у одговарајућим теоријским разматрањима језика, *прагматским партикулама*. Термин је у сталној употре-

би у иностраној стручној литератури још од времена када је, употребљавајући га, амерички лингвиста Charles Fillmore објаснио шта под њим треба разумети: прагматске су партикуле оне језичке јединице које служе обелодањивању избора учињеног између бројних начина на које је могуће сместити исказе појединца унутар датог дискурсног контекста („Pragmatic particles ... reflect choices among the numerous ways in which individual utterances can be situated in their discourse context“ — Fillmore 1984, стр. 132–133).

Већ и *још* су најтипичније прагматске ознаке неочекиваности у српском језику. Међутим, при давању података о њиховој употреби оне се никада не помињу као *ѝрагмаѝске ѝарѝикуле* из простог разлога што, засада, у нашој домаћој стручној средини тај термин још увек није „ухватио корена“.

Скрећући својевремено пажњу на то да у словенском језичком свету улога сигнализатора таквог прагматског упозорења припада изразима типа руског *уже* и *еще*, Helena Běličová се посебно осврнула и на ту околност да речници такве исразе углавном сврставају међу прилоге, док их теоријске расправе по правилу не помињу другачије до као „партикуле“ (Běličová 1986, стр. 145). Слична ситуација некоришћења терминологије која експлицира *ѝрагмаѝику* није мимоишла ни поједине несловенске стручне средине. У једном свом раду објављеном пре десетак година Joan Bîtea, на пример, изричито каже да стручњаци за румунски језик међу прилоге сврставају све једносложне ентитете које, с погледом на својствену им граматичку функцију, није могуће сматрати ни предлозима, ни везницима, ни узвицима („all one-form morphemes which supposedely cannot be treated as prepositions, conjunctions, or interjections“ — Bîtea 1995, стр. 19). Управо идентичном опаском било би прикладно окарактерисати оно што је, у овом погледу, и дан данас, у нашој средини, по правилу, актуелно.

Чињеницу да има посебних израза којима се обелодањује да је, и у којем смислу, оно што се исказом износи неочекивано, сагледали су одавно проучаваоци разних језика, словенских и несловенских. Тако се, на пример, не само захваљујући труду Бјеличове, већ пре деведесетих година прошлог века и те како добро знало за то да руска партикула *уже* саопштава својим присуством у реченици да се нешто десило „пре него што би то човек очекивао“ („earlier than one would expect“ — van Schooneveld 1989, стр.103), а што се тиче француског јој преводног еквивалента *déjà*, познати речник *Trésor de la langue française*, подсећа нас Сања Грахек, указује на оно најбитније што је том изразу, у његовој сигналној служби, својствено: *déjà* саопштава да је у непосредној интелектуалној визури „преурањено јављање једног процеса, чији се почетак очекивао за касније“ (Грахек 1991, стр. 14).

Оно, међутим, о чему се засада још није расправљало, тиче се околности под којима сваки човек, без обзира којим језиком говорио, саопштени му податак о неком актуелном стању ствари неминовно доживљава као својеврсну новост. Разматрању управо тих околности биће посвећено излагање које следи.

Свако неизбежно бива изненађен саопштем му податком о некој постојећој ситуацији под следећим условима:

(1) ако, мада је унапред знао да оствареност те ситуације предстоји, ипак ни слутио није да ће се с њоме тако брзо суочити;

(2) ако никако није очекивао кашњење, него, напротив, обављеност дезактуализације једног раније устројеног стања ствари, а догодило се, кажу му, управо оно што није очекивао;

(3) ако није претпостављао да би она од раније позната му ситуација и дан данас могла бити актуелна, а испало је да јесте;

(4) ако, напротив, њену дезактуализованост, о којој га сад обавештавају, није очекивао.

Узећемо у разматрање, ради провере до којих су граница податне оваквој додатној прагматској семантизованости, следећих осам реченица: *Она је оћйућовала, Она није оћйућовала, Он сјава, Он не сјава, Они сарађују на истом љројекћу, Они не сарађују на истом љројекћу, Она држи Пери часове из маћематћике, Она не држи Пери часове из маћематћике.*

У прву од њих могуће је убацили речцу *већ*, али не и *још* (уп. *Она је већ оћйућовала*, али не и **она је још оћйућовала*), а у другу обратно (уп. *Она још није оћйућовала*, али не и **Она већ није оћйућовала*). Ово стога што информацију прве реченице можемо интерпретирати као неочекивану само ако су се сустекли услови типа (1), чему је легитимна сигнална ознака речца *већ*, а друге само ако су се сустекли услови типа (2), чему је легитимна сигнална ознака речца *још*.

За разлику од претходних двеју, трећа реченица — *Он сјава* — комбинабилна је како са *већ* (уп. *Он већ сјава*), тако и са *још* (уп. *Он још сјава*), с тим што *већ* својим присуством указује на то да су у датом случају информативно релевантне околности типа (1), а *још* да су у датом случају информативно релевантне околности типа (2).

Четврта реченица — *Он не сјава* — погодна је за то да се у њу, сходно комуникативној потреби, убаце као одговарајуће прагматске партикуле — у једној прилици речца *још*, у другој прилици иста та речца удружена с изразом *увек*, а у трећој ознака *више*.

Догоди ли се оно прво, новост која је у питању бива семантички обликована у смислу прагматског информативног принципа типа (2) — уп. *Он не сјава са Он још не сјава*. Догоди ли се, међутим, оно дру-

го, то се обликовање аутоматски подређује прагматском информативном принципу типа (3) — уп. *Он не сјава са Он још увек не сјава*, док се релевантност прагматског информативног принципа (4) разоткрива употребом израза *више* — уп. *Он не сјава са Он више не сјава*.

Што се тиче пете и седме реченице, с једне стране, и шесте и осме, с друге, њихове су могућности у погледу прагматских информативних проширивања следеће:

Оне прве две показују се податнима за обелодањивање такве додатне прагматске информације која се устројава или по обавештајном принципу (1) (уп. *Они сарађују на истом пројекту. Она држи Пери часове из математике са Они већ сарађују на истом пројекту, Она већ држи Пери часове из математике*) или по прагматском обавештајном принципу (3) (уп. *Они сарађују на истом пројекту, Она држи Пери часове из математике са Они још увек сарађују на истом пројекту, Она још увек држи Пери часове из математике*), док је за остале две реченице у истом смислу делотворан или прагматски обавештајни принцип (3), што сигнализује својим присуством израз *још увек* (уп. *Они не сарађују на истом пројекту, Она не држи Пери часове из математике са Они још увек не сарађују на истом пројекту, Она још увек не држи Пери часове из математике*) или прагматски обавештајни принцип (4) чему је одговарајућа сигнална ознака реч *више* (уп. *Они не сарађују на истом пројекту, Она не држи Пери часове из математике са Они више не сарађују на истом пројекту, Она више не држи Пери часове из математике*).

Има прилика кад нам наша (подсвесно присутна) спознаја животне реалности одузима могућност да саопштено проширимо податком о његовој неочекиваности. Тако, на пример, отуда што смо врло добро упознати с чињеницом да је човек млад све док не остари, а да му никакво треће животно доба иза старости не предстоји, ми сматрамо нормално осмишљеним реченице као: *Он је још млад, Он је још увек млад, Он није више млад, Он је већ сјао*, али не и реченице као: **Он је већ млад, *Он је још сјао, *Он је још увек сјао, *Он није више сјао*.

Разуме се да и дато контекстуално окружење одлучује о томе може ли се или не може употребити нека од прагматских ознака о којима је овде реч. *Још га нисам љозвала, али ћу га љозвати*, рецимо, сасвим је прихватљива изјава, док **Још га нисам љозвала и нећу га љозвати* није.

Понекад је пресудан фактор или (А) семантичка интерпретација предикатског глагола, или (Б) избор именичког појма са којим се предикатски употребљен глагол повезује.

Глагол *волећи*, на пример, може значити или (1) 'бити заљубљен у' или (2) 'гајити пријатељска осећања према', па је изјава *Не во-*

лим га више, али смо *пријатељи* прихватљива зато што се у њој *волећи* интерпретира у смислу (1), док изјава без убаченог *више* није — **Не волим га, али смо пријатељи*.

За ситуацију (Б) посебно су илустративне оне интерпретационе могућности исказа са којима се суочавамо онда кад је у функцији предикатске јединице глагол *немаћи*.

Узмимо, примера ради, да се са тим предикатски употребљеним глаголом удружују, с једне стране, именица *колачи*, а с друге именица *Пера*. Изјава *Нема колача* ставља њеним примаоцима на знање да колачи за ову прилику нису предвиђени, а изјава *Нема више колача* да је илузорно очекивати их — сви су у међувремену поједени. Кад је, међутим, Пера у питању, рећи *Нема Пера* значи просто устврдити да Пера ту није присутан, док се изјавом *Нема више Пера* обелодањује да је коначно престало његово присуство међу живим бићима.

Својом појавом у исказу, овде разматране прагматске ознаке неочекиваног, самим тим што разоткривају да постоји, и у чему је, информацијска предност даваоца исказа над примаоцем, истовремено имплицирају следеће: обојици, тј. и том даваоцу, и том примаоцу, било је познато каква је ситуација претходила тој о којој исказ саопштава.

Замислимо сад овакву „сцену“: о планираном одласку заједничког им пријатеља Љубе у Париз разговарају Зоран и Ђока, први у својству даваоца, а други у својству примаоца обавештења о томе да је сад све готово — Љуба отишао и пре него што се мислило да ће отићи! Том разговору, међутим, присуствује и треће лице — неко ко, иначе, такође Љубу добро познаје, али ко пре овог разговора појма није имао ни да ће овај некуд путовати, а камо ли и да је своју намеру и остварио. Отуда тај „трећи“ Зорановом изјавом *Љуба је већ отишао*, и то захваљујући присуству у њој речце *већ*, добија, уз основну информацију 'Љуба је отпутовао', и спознају следећег: да се Љуба спрема за пут, знали су и Зоран и Ђока; претпостављало се, међутим, да до одласка неће доћи тако брзо; Ђока није, а Зоран јесте у међувремену сазнао да је претпоставка била погрешна, тј. да се оно што се имало збити — збило; отуда је Ђока оно што му је Зоран рекао примио као изненађујућу вест.

Ту сад искрсава један теоријски проблем којим се тек треба позабавити. Он се своди на питање: какав теоријски статус могу имати све те управо наведене значењске датости које се, под описаним околностима, надовезују на основну реченичну информацију захваљујући сигнализаторској функцији прагматске партикуле *већ*?

Далеке 1975. године, дискутујући, на једној међународној конференцији, поводом нечијег реферата, о теоријском статусу руског *уже*, употребљеног у реченици *его уже там нет*, ја сам устврдила да

је ту у том *уже*, које одговара нашем *већ*, сагледиво средство за речену кондензацију, такво, додуше, које је оперативно само на нивоу пресупозиција („a device for sentence condensation, operating, however, only on the level of presuppositions“ — Ivić 1976, стр. 44). Може ли се то моје ондашње тумачење и данас прихватити као умесно?

На савременим лингвистима-теоретичарима, пре свега онима из редова когнитивиста, остаје да на то питање понуде задовољавајући одговор.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Baker 1992: M. Baker, *In Other Words; A Coursebook in Translation*, London 1992.
- Běličová 1986: Helena Běličová, Частицы еще/уже в современных славянских языках, *Linguistische Arbeitsberichte* 54/55, Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft Karl-Marx-Universität, Leipzig 1986, 145–155.
- Bîtea 1995: Joan N. Bîtea, The parts of speech revisited, *Revue roumaine de linguistique*, Tome XL, 1995, No 3, 1–3, Editura Academici române, 15–21.
- Fillmore 1984: Charles J. Fillmore, Remarks on contrastive pragmatics, *Contrastive linguistics: Prospects and problems*, Jacek Fisiak (ed.), Berlin 1984, 119–141.
- Граhek 1991: Сања Граhek, *Морфему déjà и encore у модерном француском, Граматички опис*, Београд 1991, Научна књига.
- Ivić 1976: Milka Ivić, Diskusie, *Podstawy opisu gramatycznego języka polskiego. Konferencja naukowa (Jaszowiec 2–4, kwietnia 1975 r.)*, Kraków 1976, Instytut języka polskiego PAN.
- Van Schooneveld 1989: Cornelis H. van Schooneveld, On Russian Modal Particle *Sprechen mit Partikeln*, Herausgegeben von Harald Weydt, Berlin — New York 1989, 96–104.
- Verschuieren 1999: J. Verschuieren, *Understanding Pragmatics*, London 1999.

Summary

Milka Ivić

UNEXPECTEDNESS AND ITS PRAGMATIC MARKERS IN STANDARD SERBIAN

The paper sets about to identify something researchers fail to consider: the principles that in Standard Serbian govern the occurrence of the pragmatic devices *već*, *još*, *još uvek*, and *više (ne...)* by means of which the speaker discloses that the information about an actual state of affairs he is giving to his conversation partner happens to be an unexpected news for him. It highlights also the informational effects of *već* on somebody who is listening to the conversation between the speaker and the addressee but who does not share in all details their stock of knowledge about the conversational topic, and it rises the relevant question of the theoretical status of such effects.